

Maatregelen tegen hormoonverstorende stoffen

Het voorbeeld van Denemarken, Zweden en Frankrijk

juni 2016

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Het belang van actie tegen hormoonverstorende stoffen	3
Huidige stand van zaken: Europa	4
1. Deense maatregelen tegen hormoonverstorende stoffen	6
1.1. De aanleiding	6
1.2. Kenniscentrum	6
1.3. Ftalaten	6
1.4. Parabenen	8
1.5. Bisfenol A (BPA)	9
1.6. Pesticiden	9
1.7. Voorlichting aan zwangere vrouwen	10
1.8. Interactie tussen overheid, wetenschap en bedrijfsleven	10
1.9. Biomonitoring	11
2. Zweedse maatregelen tegen hormoonverstorende stoffen	12
2.1. Toxic-free environment	12
2.2. Acties op het gebied van hormoonverstorende stoffen	13
2.3. Acties op het gebied van fluorkoolwaterstoffen	13
2.4. Vergroten van kennis over schadelijke stoffen op scholen	13
2.5. Toezicht	13
2.6. Groene overheidsopdrachten	14
2.7. Pesticiden	14
2.8. Bisfenol A (BPA)	15
2.9. Ftalaten strategie	16
2.10. Eco-labelling	17
2.11. Economische instrumenten	17
2.12. Voorlichting aan zwangere vrouwen	17
2.13. Operatie schone kleuterscholen	18
3. Franse maatregelen tegen hormoonverstorende stoffen	19
3.1. Hoe is het Franse nationale actieplan tot stand gekomen?	19
3.2. Bisfenol A (BPA)	19
3.3. Nationale strategie	20
3.4. Kwetsbare groepen in focus	20
3.5. Europese actie	21

Inleiding

Het belang van actie tegen hormoonverstorende stoffen

De schadelijke effecten van hormoonverstorende stoffen zijn al jarenlang bekend. Nu de politiek op het punt staat cruciale beslissingen te nemen over de regelgeving, willen WECF, PAN Europe en Wemos zorgen voor maatschappelijke druk, zodat de Nederlandse overheid beschermende maatregelen neemt zowel hier als in Europees verband. De maatregelen van Frankrijk, Denemarken en Zweden die we in dit verslag analyseren, geven een voorbeeld van goed beleid.

Hormoonverstorende stoffen (Endocrine Disruptive Chemicals: EDCs) zijn lichaamsvreemde stoffen die werken als natuurlijke hormonen vanwege hun (deels) overeenkomstige chemische structuur. Daarmee veroorzaken deze stoffen veranderingen in het hormonale evenwicht. Hormoonverstorende stoffen worden in verband gebracht met een sterke toename van hormoongerelateerde vormen van kanker en de afname van spermakwaliteit in Europa. Zo heeft meer dan een kwart van de mannen in Noord-Europa last van vruchtbaarheidsproblemen, en zijn gevallen van borstkanker in Nederland sinds 1989 met 30 procent toegenomen. Ook andere hormoongerelateerde aandoeningen, zoals autisme en ADHD, worden met de stoffen in verband gebracht.

Volgens de Wereldgezondheidsorganisatie is één op de vijf kankergevallen toe te schrijven aan omgevingsfactoren, waaronder de blootstelling aan schadelijke stoffen. In de Nederlandse politiek wordt de toename van deze ziektes nauwelijks gerelateerd aan het milieu; het bewijs zou onvoldoende zijn. In mei 2013 ondertekenden 89 vooraanstaande wetenschappers uit de hele wereld de Berlaymont Verklaring¹. Zij betogen dat de stijging van hormoongerelateerde ziekten in de Europese Unie niet alleen te verklaren is door genen of levensstijl, en benadrukken het belang van beleidsmaatregelen voor volksgezondheid.

De Nederlandse samenleving betaalt elk jaar 5,8 miljard euro aan de gevolgen van blootstelling aan hormoonverstorende stoffen, zoals een uitzending van Zembla in juni 2015 aantoonde. Uit recent onderzoek van de Universiteit Utrecht blijkt dat de ziektekosten voor Europa tussen de 46 miljard euro en 288 miljard euro liggen.² In de uitzending van Zembla stelden wetenschappers dat de stoffen risicovol zijn voor ongeboren baby's en jonge kinderen. Er is zelfs kans dat ze permanente beschadiging oplopen tijdens hun ontwikkeling. Volgens deskundigen kunnen de stoffen ook bepaalde vormen van kanker veroorzaken.

Er zijn inmiddels op nationaal niveau in diverse landen in Europa maatregelen genomen. Landen zoals Denemarken, Frankrijk en Zweden, maar ook Oostenrijk en België hebben actie ondernomen om hun bevolking te beschermen. In Denemarken bijvoorbeeld krijgen zwangere vrouwen van de overheid een folder waarin informatie te vinden is over

¹

http://www.brunel.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0005/300200/The_Berlaymont_Declaration_on_Endocrine_Disrupters.pdf

² http://www.uu.nl/sites/default/files/rijk_et_al_2016_-_report_iras_-_health_cost_associated_with_edcs_3.pdf

hormoonverstorende stoffen en de gevolgen hiervan. Ook bevat Deens speelgoed voor kinderen tot drie jaar geen ftalaten. Zweden heeft de Europese Commissie aangeklaagd vanwege vertraging van de publicatie van criteria die nodig zijn voor de toekomstige wetgeving. Deze rechtszaak kreeg steun van het Europees Parlement en enkele landen. De Commissie is schuldig bevonden aan het uitblijven van maatregelen. Nederland heeft veel onderzoek verricht naar de hormoonverstorende stof Bisfenol A (BPA). De groei van bewustwording over de gevolgen van de hormoonverstorende stoffen en stappen tegen blootstelling aan BPA zijn eerste stappen in de goede richting voor Nederland. Dit rapport geeft voorbeelden van nationale maatregelen en laat zien dat deze maatregelen mogelijk en ook nodig zijn naast Europese maatregelen.

Huidige stand van zaken: Europa

De deadline voor het vastleggen van criteria voor hormoonverstorende eigenschappen was december 2013. Dit werd bepaald in de biocidenverordening van 2012, die er op wijst dat biociden een gevaar kunnen inhouden voor de gezondheid van mens, dier en milieu. Toen de criteria er niet kwamen, spande Zweden een rechtszaak aan tegen de Europese Commissie die zij heeft gewonnen: **In december 2015 oordeelde het Europees Hof van Justitie dat de Europese Commissie de wetgeving heeft overtreden.**³

Nadat de Commissie in 2013 de verantwoordelijkheid voor de EDC-criteria intern verschoof van het Directoraat Milieu naar het Directoraat Gezondheid en Consumenten, werd besloten tot een grote *impact assessment* voorafgaand aan verdere stappen. In deze studie wordt gekeken naar de ecologische, economische en sociale gevolgen van verschillende beleidsopties. Als gevolg van de *assessment* loopt wetgeving verdere vertraging op.

De Europese Raad ondersteunde de rechtszaak van Zweden, evenals het Europees Parlement en de regeringen van Denemarken, Frankrijk en Nederland. Het oordeel was dat de Commissie heeft nagelaten wetenschappelijke criteria voor hormoonverstorende eigenschappen (van biociden) vast te leggen; zij heeft de deadline hiervoor niet gerespecteerd.

De Europese Commissie liet weten dat de impactstudies werden voortgezet en de criteria nog tot de zomer van 2016 zouden wachten. De impactstudies zijn echter geen noodzakelijk onderdeel voor het vaststellen van criteria. De Europese Commissie moet de volksgezondheid en het milieu beschermen tegen de dreiging van hormoonverstorende stoffen en criteria vaststellen, zonder daarbij onder andere economische gevolgen mee te wegen.⁴

Veel leden van het Europees Parlement waren zeer kritisch over de aanhoudende vertraging en verzochten de Commissie om onmiddellijk te handelen en de ontwerpcriteria, die in 2013 zijn vastgesteld⁵, te hanteren. De impactstudies liepen tot de zomer van 2016. Criteria voor de definitie van een hormoonverstorende stof zijn op 15 juni 2016 gepubliceerd. Naar verwachting zullen vervolgstappen nog lang op zich laten wachten. De Endocrine Society,

³ <http://www.wemos.nl/news/?v=6&lid=1&id=420#.Vx3guPI97IU>

⁴ http://www.wemos.nl/news/?v=2&lid=1&id=427&cid=11#.Vx3hO_I97IU

⁵ http://www.environmentalhealthnews.org/ehs/news/2013/pdf-links/2013.06.11%20EDC_Recommendation%20Commission%20Draft.pdf

internationale wetenschappers en artsen, hebben zich kritisch uitgelaten over de criteria die de Commissie heeft gepubliceerd en waar de lidstaten en het Europees Parlement hun goedkeuring voor moeten verlenen. Het is van groot belang dat lidstaten van de Europese Unie zich actief blijven inzetten om naast Europese maatregelen ook nationaal maatregelen te treffen om de volksgezondheid te beschermen.

1. Deense maatregelen tegen hormoonverstorende stoffen

1.1. De aanleiding

In de jaren '90 kregen relatief veel jonge mannen in Denemarken vruchtbaarheidsproblemen en zaadbalkanker⁶. Wetenschappers brachten deze trend in verband met blootstelling aan hormoonverstorende stoffen. De Deense samenleving reageerde geschokt, waarna de overheid besloot maatregelen te nemen om het gebruik van hormoonverstorende stoffen te reguleren. Het Deense parlement gaf in 2002 haar goedkeuring aan een rapport dat de basis vormde voor de aanpak van hormoonverstorende stoffen. Kennisopbouw, ontwikkelen van testmethodes en regelgeving staan centraal⁷ in de Deense strategie om haar bevolking tegen hormoonverstorende stoffen te beschermen.

1.2. Kenniscentrum

In 2008 is een kenniscentrum voor hormoonverstorende stoffen opgericht. Dit *Centre on Endocrine Disruptors* is een interdisciplinair wetenschappelijk netwerk met als doel kennis over hormoonverstorende stoffen te vergaren en te delen. Verschillende Deense universiteiten zijn bij het kenniscentrum aangesloten. Het centrum plant en coördineert onderzoek, geeft wetenschappelijk advies aan de overheid en organiseert bijeenkomsten.⁸ In de stuurgroep zitten vertegenwoordigers van de Environmental Protection Agency (EPA), de National Board of Health, Danish Veterinary and Food Administration, en de Danish Working Environment Authority.

1.3. Ftalaten

Ftalaten worden gebruikt als weekmakers in plastic, als coating van farmaceutische producten zoals pillen, en als fixatiemiddel in parfums. De Deense overheid stelt dat het belangrijk is om het gebruik van ftalaten te reguleren vanwege de verstorende effecten van deze stoffen op het endocriene systeem en het verband met vruchtbaarheidsproblemen.

Denemarken kent sinds 1999 een verbod op alle ftalaten in speelgoed en verzorgingsproducten voor kinderen tot drie jaar. In de Europese Unie zijn sinds 2007 zes ftalaten in deze producten verboden.

In 2012 kondigde de Deense milieuminister Ida Auken aan te streven naar een breder nationaal verbod op gebruik van ftalaten. De vier ftalaten DEHP, DBP, DIBP en BBP zouden vanwege hun hormoonverstorende eigenschappen ook in andere producten verboden moeten worden. De Europese Commissie en het Europese Hof van Justitie hielden dit algemene verbod op ftalaten echter tegen, waarop Denemarken ervoor koos om deze vier ftalaten op de kandidatenlijst te plaatsen vanwege hun hormoonverstorende eigenschappen. De ftalaten stonden al op de kandidatenlijst van REACH (Registration, Evaluation and

⁶ Anim.Reprod.,v.9,n.4,p.760-771,Oct./Dec.2012

⁷ <http://eng.mst.dk/topics/chemicals/endocrine-disruptors/endocrine-disruptors-and-combination-effects/>

⁸ <http://eng.mst.dk/topics/chemicals/endocrine-disruptors/endocrine-disruptors-and-combination-effects/>

Authorization of Chemicals) vanwege hun mogelijk reprotoxische werking. Dit houdt in dat ze vruchtbaarheidsproblemen en beschadiging van het ongeboren kind kunnen veroorzaken.

1.3.1. Belastingheffing op ftalaten

Het ministerie van Financiën heeft in samenwerking met het ministerie van Milieu een belastingwet op ftalaten in polyvinylchloride (PVC) opgesteld, met als doel het gebruik van ftalaten in zachte kunststoffen te verminderen en elimineren. Goederen die ftalaten bevatten worden op grond van deze Deense PVC Tax Act (Wet nr. 253 van 19 maart 2007) belast⁹, gebaseerd op het gewicht van de ftalaten in de goederen. De belasting geldt alleen voor goederen die in eigen land zijn geproduceerd of die naar Denemarken zijn geïmporteerd. Bij export wordt de belasting terugbetaald.¹⁰ Deze belastingheffing stimuleerde het werken met alternatieven: het gebruik van 17 soorten ftalaten is tussen 1998 en 2011 gehalveerd.

1.3.2. Onderzoek en ontwikkeling

De Deense overheid financiert onderzoek naar en ontwikkeling van alternatieven voor ftalaten en andere schadelijke stoffen. In het kader van het actieplan *'Towards a life without toxins'* heeft de overheid 25 miljoen Deense Kronen (3,3 miljoen euro) gereserveerd voor het ontwikkelen van alternatieven voor zorgwekkende chemicaliën en voor het monitoren van schadelijke stoffen in consumentenproducten.

1.3.3. Groene overheidsopdrachten

Provincies en gemeenten geven op verzoek van de Deense Environmental Protection Agency (EPA) in alle openbare aanbestedingen voorrang aan ftalaat-vrije alternatieven. De overheid stimuleert fabrikanten om alternatieven te ontwikkelen en moedigt consumenten aan om ftalaat-vrije producten te gebruiken, om zo de vraag naar ftalaten te verminderen. Het ministerie van Milieu stelde tussen 1997 en 1999 een aantal milieuriichtlijnen op. Deze richtlijnen helpen publieke inkopers om milieuoverwegingen in overheidsopdrachten te integreren.¹¹ Daarnaast stelde het ministerie de Partnership for Public Green Purchasing op.¹²

1.3.4. Medische hulpmiddelen

Producenten van medische hulpmiddelen zoals infuusslangen gebruiken ftalaten, met name DEHP, om deze zacht en buigzaam te maken. De Europese wetgeving verplicht hen om aan te geven welke hulpmiddelen zogenoemde CMR stoffen bevatten. CMR stoffen zijn carcinogeen (kankerverwekkend), mutageen (brengen veranderingen in erfelijke eigenschappen teweeg) of reproductietoxisch (schadelijk voor de voortplanting of het nageslacht).

Nationale overheden kunnen medische hulpmiddelen die voldoen aan Europese eisen niet verbieden. Denemarken zag vanwege deze Europese wetgeving af van een verbod op medische hulpmiddelen met schadelijke ftalaten. In plaats daarvan koos de Deense overheid voor een informerende en faciliterende rol.¹³

⁹ <http://www2.mst.dk/Udgiv/publications/2013/06/978-87-93026-22-3.pdf>

¹⁰ Het belastingtarief bedraagt 2 Deense Kronen per kilogram PVC op alle PVC producten en 7 Deense Kronen per kilogram ftalaat

¹¹ Alvaro de Prado Trigo (2013) DYNAMIX policy mix evaluation, Reducing PVC and phthalates use in Denmark, p. 17.

¹² <http://www2.mst.dk/Udgiv/publikationer/2014/10/978-87-93283-05-3.pdf>

¹³ <http://www2.mst.dk/Udgiv/publications/2013/06/978-87-93026-22-3.pdf>

De EPA stelde een lijst op van medische hulpmiddelen die vrij zijn van ftalaten met CMR classificatie¹⁴ zodat inkopers een gefundeerde beslissing kunnen maken.

Om het gebruik van ftalaten in medische hulpmiddelen terug te dringen heeft het Deense ministerie van Volksgezondheid een werkgroep in het leven geroepen. De werkgroep staat onder leiding van de Danish Health and Medicines Authority (DHMA) en bestaat uit vertegenwoordigers van de medische beroepsgroep, patiënten- en consumentengroepen, fabrikanten van medische hulpmiddelen en de overheid.¹⁵

De DHMA publiceerde een handleiding voor gemeentelijke en provinciale inkoopafdelingen die medische hulpmiddelen voor gezondheidsinstellingen aanschaffen, om ervoor te zorgen dat deze afdelingen minder medische hulpmiddelen inkopen die geclassificeerde ftalaten bevatten.

Provincies en gemeenten hanteren ftalaat-vrije alternatieven als selectiecriteria bij openbare aanbesteding en hebben afgesproken ervaringen en *best practices* met elkaar te delen.

De DHMA heeft met de grootste Deense leveranciers van medische hulpmiddelen afgesproken dat zij deze producten voorzien van labels en informatie over het bevatten van geclassificeerde ftalaten, en deze gegevens publiceren op websites, in datasheets en via ander publicatiemateriaal.¹⁶

1.3.5. Resultaat

Evaluatie van al deze maatregelen gaf in 2015 een positieve ontwikkeling aan. Provincies en gemeenten stellen bij aanbestedingen steeds meer specifieke eisen aan het gebruik van geclassificeerde ftalaten in medische hulpmiddelen. Sommige provinciale en gemeentelijke inkoopafdelingen nemen ftalaten zelfs op als geschiktheidseis (uitsluitingsgrond).

Leveranciers van medische hulpmiddelen merken dat er een toenemende vraag is naar ftalaat-vrije producten en stellen dat de stijgende aandacht voor geclassificeerde ftalaten in aanbestedingen het gebruik en de ontwikkeling van ftalaat-vrije medische hulpmiddelen heeft bevorderd. Op hun websites en bij productbeschrijvingen is inmiddels meer informatie te vinden over het gebruik van ftalaten dan voorheen, en fabrikanten hebben meer alternatieve medische apparatuur zonder geclassificeerde ftalaten op de markt gebracht.¹⁷

1.4. Parabenen

Parabenen worden veelvuldig gebruikt als conserveringsmiddel in cosmetica en verzorgingsproducten. Uit een studie van de Danish National Food Institute bleek dat parabenen een hormoonverstorende werking hebben.¹⁸ Studies met proefdieren brengen parabenen in verband met reproductieve aandoeningen zoals een verminderde vruchtbaarheid.

¹⁴ <http://www2.mst.dk/Udgiv/publications/2014/03/978-87-93178-27-4.pdf>

¹⁵ <http://www2.mst.dk/Udgiv/publications/2013/06/978-87-93026-22-3.pdf>

¹⁶ <http://sundhedsstyrelsen.dk/~media/FFE15DA45F104787971CCB7AA02C540F.ashx>

¹⁷ <http://sundhedsstyrelsen.dk/en/news/2015/~media/ABBB1032ABE942EAAE1041284401FB16.ashx>

¹⁸ http://chemsec.org/images/stories/2011/chemsec/In_focus_Parabens.pdf

Denemarken introduceerde in 2011 als eerste land ter wereld een verbod op propylparaben en butylparaben in alle verzorgingsproducten voor kinderen tot drie jaar.¹⁹ De Europese Unie volgde een aantal jaar later met een verbod op deze twee parabenen in luiercrèmes.²⁰

1.5. Bisfenol A (BPA)

BPA is een van de meest geproduceerde industriële chemicaliën ter wereld. Het is terug te vinden in de coating van conservenblikjes, keukenapparaten en allerlei andere producten met hard plastic. Er bestaan al geruime tijd zorgen over BPA omdat het de werking van het hormoonstelsel zou verstoren. Denemarken introduceerde in maart 2010 een verbod op het gebruik van BPA in zogenoemde voedsel-contactmaterialen voor kinderen onder de drie jaar²¹ uit bezorgdheid over de mogelijke effecten van BPA op de hersenontwikkeling van kinderen. Sinds 2011 is BPA in babyflesjes in de hele Europese Unie verboden.²²

1.6. Pesticiden

De Deense overheid hanteert al sinds 1986 strengere maatregelen om pesticiden te reguleren dan op Europees niveau is bepaald.²³ De voornaamste reden hiervoor is dat Denemarken haar drinkwater uit de bodem pompt en het koste wat kost schoon wil houden. Op Europees niveau stemt Denemarken tegen toelating van pesticiden die het grondwater vervuilen. Om consumenten en landarbeiders te beschermen tegen blootstelling aan bestrijdingsmiddelen via voedsel en drinkwater, heeft de Deense overheid in samenwerking met boeren en hun belangenorganisaties verschillende maatregelen getroffen. Boeren krijgen landbouwadvies, een belasting op pesticiden is ingevoerd en Denemarken kent pesticidevrije zones langs waterlopen en meren.

Denemarken heeft veel energie gestoken in het ontwikkelen van testmethoden, die goedgekeurd zijn op OECD-niveau. Ook is het land - als één van de weinige lidstaten van de Europese Unie - voorstander van het gebruik van nieuwe wetenschappelijke inzichten als basis voor de testmethoden. Denemarken nam de leiding voor het ontwikkelen van testen, zoals de Fish Sexual Development Test.

1.6.1. Resultaat

In de periode 1998 - 2003 zijn minder bestrijdingsmiddelen aangetroffen in Deense grondwaterbronnen. Fruit uit Denemarken bevatte in 2003 veel minder residuen van bestrijdingsmiddelen dan vergelijkbaar geïmporteerd fruit: 45 procent tegenover 79 procent. Van alle groenten geproduceerd in Denemarken bevat slechts 7 procent residuen, tegenover 42 procent van dezelfde geïmporteerde groenten.²⁴ Helaas is na 2003 het gebruik van pesticiden weer gestegen, wat de dalende percentages teniet heeft gedaan. Als reactie hierop heeft Denemarken de belasting op producten met de hoogste hoeveelheid bestrijdingsmiddelen verhoogd. Het effect van deze belastingmaatregel moet nog blijken.

¹⁹ <http://eng.mst.dk/media/mst/Attachments/Engelskparabenbekendtgrelse.pdf>

²⁰ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-1051_en.htm

²¹ <http://www2.mst.dk/Udgiv/publications/2014/03/978-87-93178-18-2.pdf>

²² http://ec.europa.eu/dgs/health_consumer/dyna/consumervoice/create_cv.cfm?cv_id=716

²³ Nielsen, H. (2005) Danish Pesticide Use Reduction Programme, The Danish Ecological Council.

²⁴ Nielsen, H. (2005) Danish Pesticide Use Reduction Programme, *The Danish Ecological Council*.
En: http://ec.europa.eu/environment/enveco/taxation/pdf/ch17_pesticides.pdf

1.7. Voorlichting aan zwangere vrouwen

De Deense overheid startte in 2006 met een voorlichtingscampagne gericht op zwangere vrouwen, om hen te informeren over hormoonverstorende en andere schadelijke stoffen in dagelijkse producten. Via verloskundigen, huisartsen, ziekenhuizen en kraamverzorgenden verspreidde de overheid duidelijke, praktische tips over hoe zwangere vrouwen schadelijke chemische stoffen zoveel mogelijk kunnen vermijden.²⁵

Denemarken lanceerde in 2011 opnieuw een publiekscampagne, naar aanleiding van een studie naar zwangere vrouwen en blootstelling aan hormoonverstorende stoffen in dagelijkse producten voor persoonlijke verzorging, voedsel en stoffen binnenshuis. De campagne bestond onder meer uit een informatiedag in een ziekenhuis, televisieoptredens van specialisten, en een informatieflyer.

De overheid startte in april 2015 een campagne waarbij huisartsen zwangere vrouwen adviseren over hormoonverstorende stoffen. In Denemarken is het gebruikelijk dat zwangere vrouwen eerst naar de huisarts gaan, die hen vervolgens naar een verloskundige verwijst. Ook sociale media en andere instanties voorzien vrouwen die zwanger willen worden van advies.

De belangrijkste adviezen over hormoonverstorende stoffen aan zwangere vrouwen²⁶ zijn:

- Kies voor producten met een ecolabel, bij voorkeur zonder parfum.
- Verwijder wekelijks huisstof en lucht het huis dagelijks minimaal twee keer.
- Kom zo min mogelijk in aanraking met chemicaliën zoals verf, spuitbussen en haarverf.
- Eet elke dag gevarieerd.
- Gebruik alleen medicijnen en voedingssupplementen in overleg met een arts. Dit geldt ook voor niet-voorgeschreven medicatie en alternatieve of kruidengeneesmiddelen.

1.8. Interactie tussen overheid, wetenschap en bedrijfsleven

Kenmerkend voor de Deense aanpak van hormoonverstorende stoffen is de interactie en samenwerking tussen ngo's, wetenschappers, industrie, brancheverenigingen en overheid. De Deense EPA stuurt aan op een dialoog tussen industrie, wetenschappers en beleidsmakers enerzijds en de ministeries anderzijds. Voorbeelden hiervan zijn:

Kemi i Kredsloeb: een partnerschap gefinancierd door de EPA en bedoeld om bedrijven te ondersteunen bij het vervangen van schadelijke stoffen in hun producten. Voor de periode 2015-2018 heeft Kemi i Kredsloeb een totaalbudget van DKK 20 miljoen²⁷ (2,6 miljoen euro). Kenniscentrum hormoonverstorende stoffen: het eerder genoemde interdisciplinair wetenschappelijk en politiek netwerk. De EPA controleert de activiteiten van het centrum. Naast de EPA bestaat het bestuur uit vertegenwoordigers van de National Board of Health, Danish Veterinary and Food Administration en de Danish Working Environment Authority.

²⁵ Nørgaard Andersen, D., Møller, L., Buchardt Boyd, H. (2012) Exposure of pregnant consumers to suspected endocrine disruptors.
En: <http://eng.mst.dk/topics/chemicals/endocrine-disruptors/campaigns-and-folders-on-endocrine-disruptors/>

²⁶ <http://mst.dk/borger/kemikalier-i-hverdagen/kampagne-gravid-kend-kemien/>

²⁷ http://eng.kemiikredsloeb.com/wp-content/uploads/sites/14/2015/09/KemiIKredsl%C3%B8b_EN.pdf

De werkgroep Medische hulpmiddelen (arbeidsgruppen OM Medicinsk udstyr), opgericht door de Deense Gezondheid en Geneesmiddelen Autoriteit, Consumentenbond, brancheverenigingen van de medische hulpmiddelen industrie, provincies, gemeenten en de EPA.

1.9. Biomonitoring

De mate waarin de bevolking is blootgesteld aan schadelijke stoffen en de effecten daarvan zijn in te schatten met biomonitoring. In Denemarken hebben verschillende biomonitoring projecten plaatsgevonden. Een daarvan is de Aarhus Birth Cohort Biobank. Dit project, gestart in 2008, onderzoekt de ontwikkeling van het hormonale systeem van de foetus in relatie tot blootstelling aan schadelijke stoffen.²⁸ Tot nu toe zijn 11.500 gezinnen bij het onderzoek betrokken. De Danish Council for Independent Research, de Danish Council for Strategic Research en een aantal particulieren financieren het project.²⁹

²⁸ <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:853435/FULLTEXT01.pdf>

²⁹ <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:853435/FULLTEXT01.pdf>

2. Zweedse maatregelen tegen hormoonverstorende stoffen

Zweden heeft een lange traditie van nationale uitfasering of vermindering van het gebruik van gevaarlijke chemische stoffen. De belangrijkste beleidsinstrumenten die Zweden hiervoor inzet zijn wet- en regelgeving, toezicht en handhaving van de regels, informatievoorziening³⁰ en de dialoog met het maatschappelijk middenveld.

Zweden werkt binnen de Europese Unie actief mee aan het beperken van risico's die het gebruik van gevaarlijke chemische stoffen met zich meebrengt. Zweden ziet de Europese Unie als de belangrijkste arena om doelstellingen op dit gebied te bereiken, maar is ook een land dat nationale actieplannen opstelt en uitvoert, zoals de *Action plan for a toxic-free everyday environment 2015-2020*. Dit plan heeft mede bijgedragen aan het Zevende Milieuactieprogramma van de Europese Unie, waarin de doelstelling een *toxic-free environment* in de Europese Unie is opgenomen.

Ook bij de discussie rondom criteria voor hormoonverstorende stoffen in de Europese Unie is Zweden actief betrokken geweest. De Europese Commissie had de plicht om eind 2013 met deze criteria te komen, maar dit gebeurde niet. Zweden heeft de commissie eind 2014 voor het Europese Hof van Justitie gedaagd, en het Europese Parlement en de Europese Raad schaarden zich achter de rechtszaak van Zweden. De rechter stelde Zweden in december 2015 in het gelijk.

2.1. Toxic-free environment

Het Zweedse Agentschap voor Chemische Stoffen, KEMI, heeft in december 2010 in opdracht van de Zweedse regering een eerste actieplan opgesteld om een *toxic free environment* voor de periode 2011-2014 te implementeren. KEMI is onderdeel van het ministerie van Milieu en een *toxic free environment* is één van de zestien milieudoelstellingen van de Zweedse regering.³¹ Het actieplan bestond uit maatregelen die vooral waren gericht op de reproductieve gezondheid van volwassenen en de gezondheid van kinderen, door hen te beschermen tegen blootstelling aan gevaarlijke chemische stoffen. Gemeenten, provinciale besturen, de industrie, wetenschap en milieu- en consumentenorganisaties waren bij de uitvoering van dit actieplan betrokken. Zweden heeft op basis van ervaringen met het eerste actieplan een nieuw plan opgesteld voor de periode 2015-2020³². Dit plan, *Action plan for a toxic-free everyday environment 2015-2020*, bestaat uit de volgende pijlers:

³⁰ PRIO is een web-based tool om bedrijven te helpen bij het verminderen van risico's, duurzaam inkoop en productontwikkeling. KEMI lanceerde PRIO in 2004 om de kennis over chemische stoffen te verbeteren en informatie over de gevaren voor milieu en gezondheid te verkrijgen. De database bevat ongeveer 4400 stoffen met eigenschappen die voldoen aan selectiecriteria die zijn opgesteld op basis van de nationale milieudoelstelling en REACH.

³¹ <http://www.kemi.se/en/Content/A-Non-toxic-environment/The-objective-and-interim-targets/>

³² <http://www.kemi.se/en/global/rapporter/2014/rapport-5-14-handlingsplan-giffri-vardag-2015-2020.pdf>

2.2. Acties op het gebied van hormoonverstorende stoffen

De Zweedse overheid maakt zich grote zorgen over de effecten van hormoonverstorende stoffen op de vruchtbaarheid en op de ontwikkeling van (ongeboren) kinderen. Maatregelen op het gebied van hormoonverstorende stoffen maken daarom integraal onderdeel uit van de doelstelling *toxic free environment*. Zweden ontwikkelt het actieplan hormoonverstorende stoffen in samenspraak met het bedrijfsleven, maatschappelijk middenveld en de wetenschap.³³

2.3. Acties op het gebied van fluorkoolwaterstoffen

Fluorkoolwaterstoffen (*highly fluorinated substances*) zijn bijzonder persistent. Zelfs na een verbod zullen ze nog lang in onze leefomgeving terug te vinden zijn. Deze stoffen worden in verband gebracht met verstoring van het hormoon- en immuunsysteem³⁴. De Zweedse overheid wil ook wetenschappers en het bedrijfsleven betrekken bij een succesvolle aanpak van deze stoffen. KEMI komt naar verwachting medio 2016 met een set maatregelen waarbij overheidsinstanties, wetenschappers en het bedrijfsleven zijn betrokken. Naast maatregelen op nationaal niveau zal de Zweedse overheid ook pleiten voor Europese maatregelen om deze schadelijke stoffen uit te bannen.

2.4. Vergroten van kennis over schadelijke stoffen op scholen

De Zweedse overheid vindt het belangrijk dat de toekomstige generatie beschikt over kennis over een verantwoord consumptiepatroon die vrij is van schadelijke stoffen. Hierin werkt de overheid samen met de ngo Keep Sweden Tidy Foundation, die ervaring heeft op het gebied van natuur- en milieueducatie. Deze organisatie heeft ook een groot netwerk met (kleuter)scholen. Scholen kunnen het certificaat *Green Flag* krijgen voor het meenemen van milieuaspecten in de educatieve activiteiten. Dit zou op termijn moeten bijdragen aan duurzaam consumptiegedrag.

2.5. Toezicht

Een belangrijk instrument voor de milieudoelstellingen die Zweden nastreeft is een effectieve en bevoegde toezichthoudende organisatie. KEMI geeft begeleiding in de vorm van seminars en schriftelijke informatie (factsheets en richtlijnen). Daarnaast ondersteunt zij inspecteurs van de gemeenten en provinciale instanties. De meeste inspecties hebben betrekking op chemische producten. De toezichthoudende activiteiten van KEMI zijn de laatste jaren in toenemende mate gericht op pesticiden en chemische stoffen in (import)producten.³⁵ De Zweedse overheid spreekt bij deze inspecties van een zogenaamd *knock on* effect. Bedrijven die vernemen dat andere bedrijven zijn gecontroleerd, zullen

³³ <http://www.kemi.se/en/global/rapporter/2014/rapport-5-14-handlingsplan-giftfri-varldag-2015-2020.pdf>

³⁴ https://www.niehs.nih.gov/health/materials/perfluorinated_chemicals_508.pdf

³⁵ http://www.un.org/esa/dsd/dsd_aofw_ni/ni_pdfs/NationalReports/sweden/Chemicals.pdf

eerder geneigd zijn hun gedrag aan te passen en preventief schadelijke stoffen uit hun productieprocessen te verwijderen.

2.6. Groene overheidsopdrachten

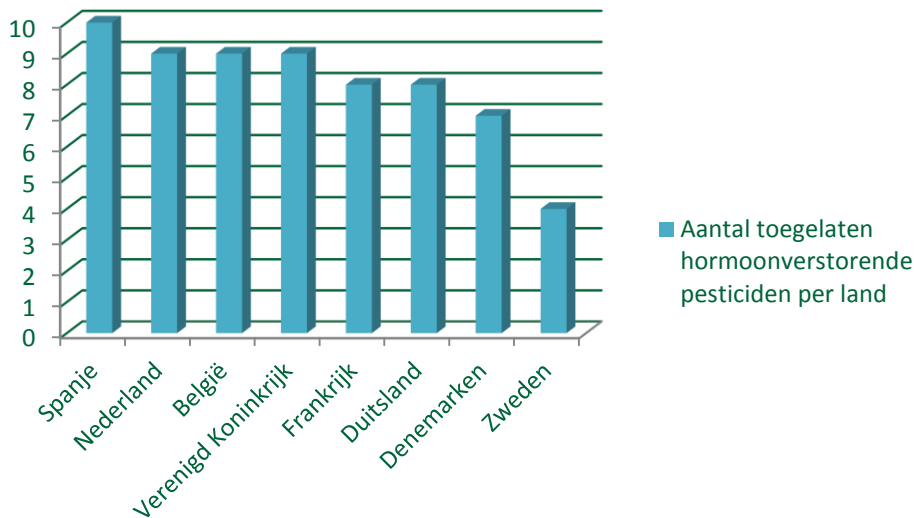
Gemeenten en provincies hebben voor de inkoop van artikelen en diensten (publieke middelen) een jaarlijks totaalbudget van ongeveer SEK 600 miljard (65,5 miljard euro). Overheid, gemeenten en provincies hebben hierdoor samen een sterke positie om te eisen dat producten die zij inkopen vrij van schadelijke stoffen moeten zijn.³⁶ De Zweedse National Agency for Public Procurement ondersteunt verschillende partijen met duurzaam inkoopbeleid. Criteria die de organisatie hanteert hebben onder meer betrekking op het vermijden van producten met BPA en ftalaten. KEMI en SALAR, de Zweedse vereniging van lokale overheden en regio's, werken hiernaast aan de opbouw van een netwerk van gemeenten om samen te streven naar een leefomgeving zonder schadelijke stoffen. De overheid biedt begeleiding, kennis en lijsten met alternatieven aan. Stockholm loopt op dit gebied voorop en introduceerde in mei 2014 groene obligaties.³⁷

2.7. Pesticiden

Zweden is koploper wat betreft het verbieden van bekende hormoonverstorende bestrijdingsmiddelen. Onderstaande grafiek, gebaseerd op een steekproef, laat dit zien. De grafiek toont per land hoeveel van de tien erkende hormoonverstorende bestrijdingsmiddelen op nationaal niveau zijn toegestaan. Zweden hanteert geen speciale criteria, maar beoordeelt de risico's op een volstrekt andere, wetenschappelijke manier. Dit geldt niet alleen voor hormoonverstorende bestrijdingsmiddelen, maar voor alle chemische stoffen. Zweden gaat veel meer dan andere landen op zoek naar gepubliceerde schadelijke effecten van chemische stoffen, en probeert meer dan andere landen te achterhalen welke effecten stoffen hebben op het menselijk lichaam. Zweden baseert zich op een groter aantal bronnen dan de industrie. Vaak past de industrie verfijningen toe op methoden en berekeningen, waardoor het lijkt alsof de veilige grens niet overschreden wordt. Omdat de methoden van de industrie doorgaans berusten op aannames en speculaties, gaat Zweden – vergeleken met andere landen – daar minder in mee. Zweden neemt altijd het meest kritische punt als uitgangspunt bij beoordelingen. Ook verwierpt het land beweringen van de industrie dat negatieve effecten 'herstelbaar' of 'indirect' zijn, en daardoor niet relevant.

³⁶ Report 5/14 (2014) Action plan on Toxic-free environment 2015-2020, KEMI, p. 22 en <http://www.kemi.se/en/about-us/our-work/action-plan-for-a-toxic-free-everyday-environment>.

³⁷ <http://www.sll.se/om-landstinget/Information-in-English1/Green-bond/>.

Bron: <http://ec.europa.eu/food/plant/pesticides/eu-pesticides-database/public/?event=homepage&language=EN>

2.8. Bisfenol A (BPA)

De Zweedse regering besloot in juli 2010 naar Deens voorbeeld tot een verbod op BPA in flessen voor babyvoeding. Het jaar daarop werd in de gehele Europese Unie een verbod op BPA in babyflesjes van kracht. In aanvulling daarop introduceerde Zweden in april 2012 ook een verbod op het gebruik van BPA in voedselverpakkingsmaterialen voor kinderen tot drie jaar, als preventieve maatregel en in lijn met de *Action plan for a toxic-free everyday environment*.

Een algemeen nationaal verbod op BPA in voedselverpakkingsmaterialen zou juridisch niet mogelijk zijn binnen de Europese regelgeving. Maar rond BPA in lakken en coatings bleek een gebrek aan gedetailleerde Europese wetgeving te zijn, zodat er op dit gebied wel ruimte was voor nationale wetgeving.³⁸

2.8.1. BPA in drinkwaterleidingen

KEMI, de National Board of Housing, Building and Planning, en het Nationale Voedselagentschap hebben in opdracht van de Zweedse overheid onderzoek gedaan naar de uitstoot van BPA in gerestaureerde kraanwaterleidingen. Tot 2011 gebruikte Zweden hiervoor tweecomponenten epoxy, een materiaal dat BPA kan bevatten en afgeven. Met name heet water bevat hierdoor hogere concentraties BPA. Ouders maken vaak babyvoeding klaar met lauwwarm kraanwater, hoewel het Nationale Voedselagentschap dit afraadt. KEMI, de National Board of Housing, Building and Planning en het Nationale Voedselagentschap hebben daarom een nationaal verbod aangekondigd voor het gebruik van tweecomponenten epoxy in drinkwaterleidingen.³⁹

³⁸ Christensen, F.M., Clausen, A.J., Brinch, A., Mikkelsen, S.J. (2014) Background for national legislation on bisphenol A in EU and EFTA countries Environmental, *The Danish Environmental Protection Agency*, p. 32.

³⁹ Report 7/13 (2013) Emission of bisphenol A (BPA) from restored drinking water pipes, KEMI.

2.9. Ftalaten strategie

De Zweedse regering heeft KEMI in juni 2013 opdracht gegeven om aan te sturen op een uitfasering van hormoonverstorende ftalaten. De ftalaten strategie bevat de volgende maatregelen:

2.9.1. Beperken van gevaarlijke ftalaten in bouwmaterialen

De bouwsector maakt veelvuldig gebruik van PVC dat ftalaten bevat, terwijl er wetenschappelijk verband is gelegd tussen PVC-vloeren binnenshuis en de hoeveelheid ftalaten in huisstof. KEMI heeft hierom de Europese regelgeving voor bouwgoederen onder de loep genomen. Deze stelt echter geen eisen voor producteigenschappen en omschrijft alleen hoe bouwproducten worden beoordeeld en omschreven als de producten op de markt worden gebracht. Producteisen worden over het algemeen op nationaal niveau bepaald. Zo heeft België in 2012 emissiegrenswaarden voor chemische producten in de bouw geïntroduceerd. KEMI heeft de Zweedse overheid gevraagd om bevoegde autoriteiten de opdracht te geven nationale grenswaarden vast te stellen voor de meest gevaarlijke ftalaten in bouwproducten.⁴⁰

2.9.2. Groene overheidsopdrachten

Met groen inkoopbeleid stimuleert de publieke sector innovaties en onderzoek naar alternatieven voor schadelijke ftalaten. Dit is vooral relevant in het onderwijs en de zorgsector, waar de overheid de belangrijkste aankopende partij is. De Zweedse mededingingsautoriteit heeft criteria opgesteld voor speelgoed, hobbymaterialen, keukenspullen, meubels en textiel voor kleuterscholen⁴¹ en zal dit ook doen voor de zorgsector.⁴² Stockholm is ook hier koploper en heeft zelf een lijst van verboden ftalaten opgesteld.⁴³

2.9.3. Toezicht

De Zweedse overheid wil meer controles op ftalaten in producten op de Zweedse markt. Op lokaal niveau kan KEMI de toezichthouders ondersteuning bieden bij hun controles. Daarnaast pleit Zweden voor verdere samenwerking tussen de verschillende autoriteiten op Europees niveau. Tenslotte stelt KEMI dat de huidige sanctiemogelijkheden bij het overtreden van regelgeving vaak beperkt en niet eenduidig zijn. Herziening van deze sanctiemogelijkheden moet tot meer impact leiden.⁴⁴

2.9.4. Betere informatie over ftalaten in (import)producten

De Zweedse overheid stelt vast dat er nog veel onwetendheid is bij bedrijven die betrokken zijn bij het importeren van artikelen die chemische stoffen bevatten. De Deense EPA heeft in samenwerking met de industrie richtlijnen opgesteld waarin zij bedrijven adviseren over het vervangen van gevaarlijke ftalaten en welke eisen ze moeten stellen aan hun leveranciers. KEMI heeft deze Deense richtlijnen onder Zweedse bedrijven verspreid. De richtlijnen staan

⁴⁰ <http://www.kemi.se/global/rapporter/2014/rapport-7-14-ftalatuppdraget.pdf>

⁴¹ Meer informatie: <http://www.upphandlingsmyndigheten.se/omraden/giffri-forskola/>

⁴² Report 4/15 (2015) Phthalates which are toxic for reproduction and endocrine-disrupting – proposals for a phase-out in Sweden, KEMI, p. 80.

⁴³ Stockholm County Council's phase-out list for chemicals hazardous to the environment and human health 2012–2016

⁴⁴ Report 4/15 (2015) Phthalates which are toxic for reproduction and endocrine-disrupting – proposals for a phase-out in Sweden, KEMI, p. 19-20.

nu ook op de website van KEMI om consumenten van informatie over chemische stoffen te voorzien, zodat zij weloverwogen keuzes kunnen maken. De Consumentenbond heeft in opdracht van de regering in april 2015 een informatiedienst gelanceerd, *Hallå Consument* (Hallo, Consument), waar de consument per mail en telefoon informatie kan inwinnen.

2.10. Eco-labelling

Het Nordic Ecolabel is het officiële ecolabel van de Scandinavische landen en is in 1989 opgericht door de Scandinavische raad voor Ministers. Hormoonverstoring is één van de criteria bij al dan niet toekennen van het Nordic Ecolabel.

2.11. Economische instrumenten

De Belasting Commissie onderzoekt momenteel of milieubelasting als economisch instrument het gebruik van schadelijke ftalaten kan verminderen. Verder wil Zweden met ketenaansprakelijkheid bereiken dat producenten verantwoordelijk worden gesteld voor de gehele levenscyclus van een artikel, om eventuele nadelige gevolgen voor het milieu te beperken.⁴⁵

2.12. Voorlichting aan zwangere vrouwen

De Zweedse Vereniging voor Natuurbehoud (Naturskyddsforeningen) is de meest invloedrijke milieuorganisatie in Zweden. De vereniging brengt in samenwerking met de provinciale raad van Stockholm en de landelijke vereniging van verloskundigen op eigen initiatief een voorlichtingsbrochure voor zwangere vrouwen uit. De brochure is in conceptfase en bevat eenvoudige tips over wat zwangere vrouwen kunnen doen om de blootstelling aan gevaarlijke chemische stoffen in het dagelijks leven te verminderen:

- Vermijd haarkleuring en nagellak. Gebruik milieuvriendelijke cosmetica en verzorgingsproducten.
- Vermijd vette vis uit de Oostzee en enkele zoetwatervissen. Deze bevatten een hoog gehalte aan kwik, dioxines en polychloorbifenyyl (PCB's). Voorbeelden zijn de Baltische haring, baars, snoek en snoekbaars.
- Beperk de inname van medicijnen, pijnstillers en supplementen. Overleg eerst met uw arts of verpleegkundige. Dit geldt ook voor plantaardige producten, kruiden en traditionele kruidengeneesmiddelen.
- Gebruik alleen koud kraanwater om te drinken of te koken. Bij gebruik van warm kraanwater komt lood vrij en lood beïnvloedt de ontwikkeling van de hersenen van het ongeboren kind.
- Vermijd voedsel uit blik. Dit kan de hormoonverstorende stof BPA bevatten. Kies in plaats daarvan verse producten of voedsel verpakt in karton of glas, of vriesproducten.
- Verhit voedsel in een porseleinen kom of roestvrijstalen pan, en niet in plastic. Verwarmen van plastic kan ervoor zorgen dat de hormoonverstorende stoffen uit het plastic in het voedsel komen.
- Kies zoveel mogelijk biologisch voedsel, in elk geval bij groenten en fruit. Voorbeelden van meest bespoten gewassen zijn druiven (rozijnen), paprika's, bananen, koffie, aardappelen,

⁴⁵ Report 4/15 (2015) Phthalates which are toxic for reproduction and endocrine-disrupting – proposals for a phase-out in Sweden, KEMI, p. 88.

uien, appels en aardbeien. Residuen van bestrijdingsmiddelen kunnen een hormoonverstorende werking hebben.

- Gebruik reinigingsmiddelen en huidverzorgingsproducten zonder parfum en met een ecolabel als 'Good Environmental Choice' en 'Nordic Ecolabel'. Andere producten kunnen allergenen en hormoonverstorende stoffen bevatten. Is dit lastig, kies dan in elk geval voor producten zonder parfum en propyl- en butylparabeen en vermijd deodorant met triclosan.
- Vermijd elektronica in de slaapkamer. Warme elektronica geven schadelijke stoffen zoals vlamvertragers en ftalaten vrij. Het alternatief is om elektronica uit te schakelen (dus niet op stand-by modus).
- Was nieuwe kleding en ander textiel voor gebruik. Deze kunnen overtollige chemische stoffen uit het productieproces bevatten, zoals anti-schimmelmiddelen en allergenen.
- Vermijd direct huidcontact met kassabonnen. Kassabonnen kunnen BPA bevatten, dat gemakkelijk wordt vrijgegeven en geabsorbeerd door onze huid.
- Stel indien mogelijk bezoek aan de tandarts uit tot na de zwangerschap. Sommige tandheelkundige materialen bevatten BPA. Spoel in elk geval goed uw mond na een eventuele behandeling.

2.13. Operatie schone kleuterscholen

De Zweedse Vereniging voor Natuurbehoud onderzocht in 2013 de mate waarin kinderen op kleuterscholen bloot staan aan gevaarlijke chemische stoffen. Uit 129 enquêtes in 41 Zweedse gemeenten bleek dat kleuters op school inderdaad in aanraking komen met ongewenste stoffen. De milieuorganisatie heeft naar aanleiding van dit onderzoek een eenvoudige checklist voor een veiligere omgeving⁴⁶ op kleuterscholen opgesteld. De landelijke overheid startte op basis van de resultaten van de enquêtes een landelijke campagne, waaraan meer dan de helft van alle Zweedse kleuterscholen deelnam. De hoge opkomst was mede te danken aan de timing. De campagne startte namelijk tegelijk met het bepalen van criteria voor openbare aanbestedingsopdrachten voor kleuterscholen.

⁴⁶ Checklist: <http://www.naturskyddsforeningen.se/nyheter/12-punkter-som-giftbantar-forskolan>.

3. Franse maatregelen tegen hormoonverstorende stoffen

3.1. Hoe is het Franse nationale actieplan tot stand gekomen?

Frankrijk heeft een nationaal actieplan opgesteld. Het Franse agentschap voor voedselveiligheid, L'Agence Française de Sécurité Sanitaire des Aliments (AFSSA), bracht op 29 januari 2010 een advies uit over BPA, gebaseerd op een verwijzing naar eigen onderzoek uit oktober 2009. Het instituut geeft in het rapport aan dat er meer onderzoek moet worden gedaan ⁴⁷ omdat er behoorlijk wat 'rode vlaggen' uithangen. Wat die rode vlaggen zijn wordt echter niet duidelijk uitgelegd, en advies aan het grote publiek ontbreekt. Toch is dit plan een eerste stap naar een Frans debat over hormoonverstoorders.

In februari 2010 lanceerden de WHO en de Verenigde Naties (FAO) een oproep tot een herbeoordeling van BPA op toxiciteit voor de menselijke gezondheid en het milieu. Dit zette een internationaal proces in gang: het gebruik van producten die al meer dan vijftien jaar worden gebruikt moet worden afgewogen tegen een herbeoordeling van de veiligheid en de gezondheid. Deze oproep bevestigde de net begonnen Franse actie.

3.2. Bisfenol A (BPA)

In Frankrijk werd in juni 2010 een eerste, zij het meer symbolische, stap gezet met het aannemen van de wet ⁴⁸ voor de opschorting van de verkoop van babyflessen geproduceerd met BPA. Deze 'commerciële schorsing' is van onbepaalde duur en gebonden aan voorwaarden die het tot een symbolische actie maakt.

In september 2010 stelt de European Food Safety Agency, EFSA, zijn definitieve advies over BPA bij na een verzoek van Denemarken. Frankrijk komt opnieuw in actie. Nadat de Franse overheidsinstantie L'Agence Nationale de Sécurité Sanitaire de l'Alimentation, de l'Environnement et du Travail (ANSES) haar bezorgdheid over BPA in scherpe verwoordingen heeft geuit, besluit de Franse milieuminister Nathalie Kosciusko-Morizet over te gaan tot actie. Zij besloot binnen afzienbare termijn BPA-houdende voedsel- en drankverpakkingen verplicht te laten etiketteren. Daarnaast wilde Kosciusko-Morizet BPA-houdende producten verbieden als er veilige alternatieven beschikbaar zijn.

In het rapport van ANSES⁴⁹, die haar bevindingen op dierproevenstudies baseert, werd onderkend dat blootstelling aan lage doses BPA mogelijk schadelijk kan zijn voor de gezondheid. ANSES volgde het voorzorgsprincipe en verklaarde dat blootstelling van zwangere vrouwen, vrouwen die borstvoeding geven en baby's aan BPA voorkomen moet worden. De resultaten van deze studie werden overhandigd aan EFSA. Frankrijk stelde een nationaal verbod in op BPA in voedselcontactmaterialen en pleitte er voor dit verbod ook op Europees niveau in te voeren. Ook zet het land zich in voor een restrictie van BPA in

⁴⁷ <http://www.projetnesting.fr/Les-effets-du-Bisphenol-A-sur-le.html>

⁴⁸ <http://www.projetnesting.fr/BPA-l-eternel-retour-ou-l-histoire.html>

⁴⁹ <http://www.projetnesting.fr/Perturbateurs-endocriniens-le,2347.html>

kassabonnen. Verder heeft Frankrijk BPA voorgesteld als zeer zorgwekkende stof (SVHC), vanwege de hormoonverstorende werking voor gezondheid en milieu, en de reprotoxische werking binnen de Europese classificeringen.

3.3. Nationale strategie

Een aantal jaren blijft het stil rond hormoonverstorende stoffen. Maar op 29 april 2014 presenteert de minister van Milieu, Segolène Royale, de Franse nationale strategie tegen EDCs⁵⁰. Deze strategie stippelt acties uit⁵¹ voor het verminderen van risico's en stelt controles en evaluaties in van producten die bestemd zijn voor kinderen, zoals speelgoed. Door deze nationale strategie werd Frankrijk één van de aanjagers voor beschermend beleid tegen hormoonverstorende stoffen binnen de Europese Unie.

De ontwikkeling van de nationale strategie begon in februari 2013 met de eerste bijeenkomst van een *multi-stakeholder* groep die zeven keer bijeenkwam in het voorjaar van 2013. In deze werkgroep zaten vertegenwoordigers van ministeries, agentschappen, wetenschappers, onderzoekers, ngo's, bedrijven en andere belanghebbenden. Deze onderhandelingen leidden tot een openbare raadpleging in juli-september 2013 met 1065 inhoudelijke reacties vanuit het maatschappelijk middenveld. Het Franse maatschappelijk middenveld, vertegenwoordigd door dertig ngo's, kwam met het manifest *Hormoonverstorende stoffen: tijd voor actie*. In het najaar van 2013 lieten de ngo's veelvuldig van zich horen, vaak met hulp van parlementsleden, senatoren en Europarlementariërs die deelnamen aan de onderhandelingen om de blokkade aan de kaak te stellen en het proces voort te zetten. Door deze brede steun werd een blokkade doorbroken, wat in april 2014 leidde tot de afkondiging van de nationale strategie.

De Franse nationale strategie bestaat uit vijf componenten. De kerncomponenten reflecteren de prioriteiten die werden beschreven in het manifest van het maatschappelijk middenveld:

- Ondersteunen van onderzoek om beter inzicht te krijgen in hormoonverstoorders en de effecten daarvan op de gezondheid en het milieu, onder meer door de financiering van onderzoeksprogramma's en het opzetten van een publiek-privaat platform. Dit moet de tijd die het kost om te testen op chemische stoffen verminderen.
- Bevorderen van 'groene' innovatie in het bedrijfsleven, onder andere door het stimuleren van het gebruik van niet giftige alternatieven.
- Capaciteitsversterking op het gebied van analyse en evaluatie van (vermoedelijke) hormoonverstoorders. Per jaar worden acht potentiële hormoonverstoorders geëvalueerd.
- Hormoonverstorende stoffen moeten hoger op de Europese agenda staan.
- Betere informatievoorziening, zowel thuis als op de werkplek.

3.4. Kwetsbare groepen in focus

Volgens Frankrijk is de gezondheidsschade van hormoonverstorende stoffen voldoende bewezen om vooral zwangere vrouwen, kinderen en andere kwetsbare groepen te beschermen van blootstelling eraan. Hierbij geldt het voorzorgsprincipe. Actie is in de eerste plaats gericht op hormoonverstoorders in dagelijkse gebruiksartikelen, zoals schoonmaakmiddelen, plastics, cosmetica, textiel en verf.

⁵⁰ <http://www.projetnesting.fr/29-avril-2014-Segolene-Royal.html>

⁵¹ http://www.nvc.nl/userfiles/files/2014-04-29_Strategie_Nationale_Perturbateurs_Endocriens.pdf

De maatregelen van de minister waren ook symbolisch een sterke zet, omdat ze vooral betrekking hadden op kwetsbare groepen. Speelgoed behoort tot de producten die onder de strategie vallen:

- Frankrijk heeft een verzoek ingediend voor een herziening van de veiligheidsrichtlijn voor speelgoed. Daarin pleit het land voor het vervangen van BPA in speelgoed binnen de Europese Unie.
- Frankrijk richt controles op ftalaten in speelgoed. In 2013 werden 7000 controles uitgevoerd, waarvan 800 op speelgoed.

De maatregelen zijn in lijn met de door Frankrijk voorgenomen versnelling die moet leiden tot resultaten in regulering en uitfasering van hormoonverstorende stoffen. Hieronder viel ook de aankondiging van zes prioritaire projecten van Ségolène Royal in het kader van de nieuwe *roadmap* van het ministerie van Milieu.

3.5. Europese actie

Royal liet er in de nationale strategie geen gras over groeien en presenteerde de nationale Franse strategie aan haar collega-ministers tijdens de Europese Milieuraad op 12 juni 2014. Ze deed een oproep aan de Europese Commissie om snel maatregelen te nemen tegen hormoonverstorende stoffen. Tijdens deze Raad van milieuministers van de 28 lidstaten van de Europese Unie diende de Franse delegatie een motie in⁵², gesteund door Denemarken en Zweden, om de Europese Unie te verplichten actie te ondernemen tegen hormoonverstorende stoffen. Frankrijk stelt dat actie op Europees niveau noodzakelijk is om de blootstelling van mens en milieu aan hormoonverstorende stoffen te beperken.

⁵² <http://www.wecf.eu/francais/actualites/2014/LaFranceveutuneactiondelUESurlesPE11juin2014.php>

Colofon

Titel: Maatregelen tegen hormoonverstorende stoffen, Het voorbeeld van Denemarken, Zweden en Frankrijk

Document: EDC2016

Auteur(s): Medewerkers van Wemos, WECF en PAN

Datum: juni 2016

Dank aan: Gülay Batman, onderzoeker

Stichting Wemos
Postbus 1693
1000 BR Amsterdam

T +31 20 435 20 50
F +31 20 468 60 08
E info@wemos.nl
www.wemos.nl

Women in Europe for a Common Future
Korte Elisabethstraat 6
3511 JG Utrecht

T +31 30 2310300
F +31 30 2340878
E wecf@wecf.eu
www.wecf.eu

Pesticide Action Network Europe
60 Rue du Trône (Box 11)
1050 Brussel
België

T +32 2 318 62 55
M +31 6 55 80 72 55
E hans@pan-europe.info
www.pan-europe.info